

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

H. C. Hummelubre:

Æ Ga'stok fra Rends

Ed. Jubler:

Lidt om Løjt sogns gamle præstegård

H. F. Petersen:

Kammerfru Regenburg og opstandelsen ved hoffet 1834

Breve fra pastor Gottlieb

Jens Lampe:

Navigationsundervisningen i Sønderjylland

F. S. Grove-Stephensen:

Nattefrieri og natteridning

Peter Obling Andersen:

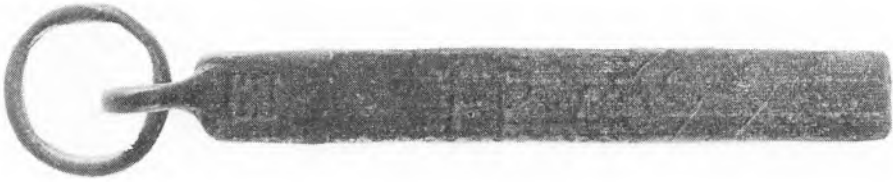
Præsten Ægidius Laugesen Wedel og hans slægt

Glimt fra svundne tider

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Overlærer Chr. Stenz' adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

Æ Ga'stok fra Rends

Den ovenfor afbildede ga'stok er af jern og er 20 cm lang. Der er indhugget I·P 1699. Ingen her har kunnet fortælle mig, hvad I·P betyder. Nærmest ringen er i en firkant indhugget HN eller HI, vel »mesterens« initialer. Der var 2 gabestokke i Rends, en for den vestlige del af byen og en for den østlige. Gadestokken opbevarede af kommuneforstanderen og brugtes, når han ville sende bud til byens 12 mands kommuneråd. Kun jordejende mænd havde sæde i dette råd. Kommuneforstanderen bandt en seddel med besked om mødetid og sted i ringen og sendte æ ga'stok til naboen, som skulle sende den videre. Nabo afleverede til nabo, indtil gadestokken kom tilbage til kommuneforstanderen. Før kommunerådernes tid har gadestokken vel været brugt af grandelaget.

I Jyndeved brugtes gadestok endnu i 1898. Både i Jyndeved og Rends opførte man med at bruge gadestokkene omkring 1900.

H. C. Hummeluhre.

Lidt om Løjt Sogns gamle præstegård

Af Ed. Jubler

Et gammelt sagn om, at Løjt sogns præstegård oprindeligt har ligget i Avbæk, er i nyere tid blevet fremført som en historisk kendsgerning. I Sippe der Nordmark 1941/42 s. 48 skriver dr. Th. O. Achelis om præsten Peter Brun i Såtrup, at han var søn af en fribonde i Skovby, som stod i spidsen for de bønder, der 1499 forærede præsten Johann Tamm Præstelund og fik ham til at flytte præstegården fra Avbæk til Kirkeby.

Nu plejer en så grundigt forsker som dr. Achelis jo ikke at komme med løs snak; han henviser til en større videnskabelig afhandling i Schr. d. Ver. für Schlesw. Holst. Kirchengesch. 2. R., 4. bd., s. 435 af dr. P. Thomsen. Denne gengiver et uddrag af pastor Andresens Kirchenchronik, der er kil-

den, man har øst af. – Jeg husker så godt fra mine drengeår, hvorledes den samvittighedsfulde P. A. gik omkring og forhørte sig hos gamle folk, hvad de vidste om sognets fortid. Noget plejer der jo at være om det, de gamle fortæller, det var der også her. Iblandt andet kunne der henvises til, at 2 landejendomme i Avbæk fra gammel tid har betalt en afgift til præsten; det er ikke rigtigt, at bønderne 1499 forærede Joh. Tamm Præstelund, de gav ham et tingsvidne på, at Præstelund, der lå ved præstegården, helt fra begyndelsen af var blevet brugt af den ene præst efter den anden og hørte til hans præstebolig. Om en flytning af præstegården fra Avbæk til Kirkeby er der overhovedet ikke tale. – Men hvordan er så den snak opstået, at der har ligget en præstegård i Avbæk? – Også det kan forklares. Der har ikke ligget en præstegård (wedeme), men der har ligget en euria, en gård, der tilhørte biskoppen resp. domkapitlet i Slesvig.

Lad os nu se lidt nærmere på sagen!

I en fortegnelse over bispens, resp. domkapitlets, besiddelser fra 1450 omtales Avbæk (eller som man på den tid har skrevet Agbæk). Det var jo sådan i middelalderen, at bispen og domkapitlet ejede en uhyre mængde jord, dels hele gårde, dels mindre arealer, der lå spredt i forskellige sogne; alt sammen skænket kirken i håb om, at det ville komme giveren til gode i evigheden. Disse besiddelser var opdelt i såkaldte præbender. År 1352 hører vi om 8 store og 16 små præbender. Indtægterne af disse præbender blev tildelt medlemmerne af domkapitlet i Slesvig; de store tildeltes prælaterne, de små tildeltes de mere underordnede medlemmer af kapitlet. – Til de små præbender hørte Agbæk. På det område, der var dem tildelt, plejede indehaverne af præbenderne at have et hus eller en gård, hvor de boede, når de tilså det dem betroede distrikt, ellers opholdt de sig jo for det meste ved domkirken i Slesvig. Et sådant hus eller gård kaldtes *euria*. Til euria hørte ofte en særmark (et område, der var udskilt fra fællesjorden). Den til euria hørende jord dyrkedes af en foged, der betalte en i reglen ringe afgift; til gengæld skulle han sørge for, at bønderne betalte de afgifter, de skulle yde som fæstere af den domkapitlet tilhørende jord.

I dokumentet af 1450, der selvfølgelig er affattet på latin, hedder det: *Præbenda Agbæk* har 2^{1/2} otting i Swen Asgitsens bol tillige med *særmarken hørende til euria Agbæk*, af hvilke fogden skal give årligt 10 øre, ligeledes af Møllen Agbæk 1 mark årlig. Endvidere har Thomas Kraack 2 otting i præstebol (1/2 mark årlig), endvidere har Niclaus Estes 2 otting i Woldenswensbol (5 sol årlig foruden communitatem), endvidere 12 bønder, af hvilke enhver skal give 6 sterling og 2 høns, endvidere af Løjt kirke 3 mark og 6 øre årlig, endvidere i skoven Opnør 1/2 otting, som Bo Stacke har købt af magister Martins andel, endvidere har vicaria eclesie dersteds 2 otting i præstebol og Tienden af byen Skovby (anslået til 1 mark årlig), endvidere et stykke jord, hvori der kan sås 5 sol årlig, hvilket Ketillus

Krock har skænket Løjt kirke. – Altså har præbenden for tiden formentlig ikke mere end 4 mark fra kirkeherren i Løjt, og for ikke så længe siden betalte samme kirkeherre 7 mark; måske er ovennævnte indtægter tillagt ovennævnte kirkeherre.

Så vidt dokumentet. Dertil skal allerførst siges: 1 øre er lig 36 sk. byg, 1 mark lig 288 sk. byg, 1 sol lig 12 sk. byg, 1 sterling er en kobbermønt lydende på 3 penning.

Læg nu mærke til, at en præstegård i Avbæk ikke nævnes, derimod en euria, som domkapitlets foged har i forpagtning. Jeg mener også at kunne sige, hvor den lå. På Meiers kort i Danckwerts Atlas (udgivet 1652) ses endnu en statelig bygning i den østlige del af Avbæk, den kaldes Duborg, der antydes endog en dertil hørende særmark, det mener jeg må være domkapitlets tidligere euria, og *det er den der i folkelig overlevering er blevet til en præstegård*.

Læg endvidere mærke til, at når præsten omtales står der: kirkeherre i Løytenæs (Løjt halvø), hvis han havde boet i Avbæk, var det dog vel bleven nævnt.

Læg endelig mærke til, at indtægten fra Løjt kirke til domkapitlet er gået tilbage med 3 mark, og *den der har affattet dokumentet udtaler formodning om, at den i domkapitlets regnskab manglende indtægt er bleven tillagt præsten i Løjt*. – Det skulle vel ikke være afgifterne fra de 2 landejendomme i Avbæk, som fra gammel tid har hørt med til præstens underhold?

Endelig gør jeg opmærksom på, at der 1504 som medlemmer af Vor Frues Lag i Flensborg nævnes hr. Johann Kerkherr to Lucht og Marquard Schröder to Avbæk mit syn Werdyn. Førstnævnte er præsten Johann Tamm (eller Tamsen) i Løjt, Marquard Schröder i Avbæk, der jo er gift, er højst sandsynligt Domkapitlets foged på euria Agbæk.

Lad os nu se lidt på årstallet 1499, hvor præsteboligen efter sagnet skal være flyttet fra Avbæk til Kirkeby!

Blandt Danmarks breve fra middelalderen findes 2 *tingsvidner fra året 1499*, der begge omhandler Præstelund. Det første af 4. sept. siger, at 8 vræme erlyke lüde vidner, at de i henved 50 år er gået til tinge, men i al den tid ikke har hørt, at nogen indenfor de 4 tingstokke har gjort ansprake upp Præstelund, der ligger ved hr. Johann Tamsens werdeme (præstebolig) før nu, hvor Hans Persen gør det, men alle som vare på tinge bekendte, at kirkeherre efter kirkeherre har brugt denne lund, sådan som den er indhegnet, uforstyrret uden nogensomhelst ansprake *fra begyndelsen af indtil nu*.

Anledning til dette tingsvidne er åbenbart, at en mand ved navn Hans Persen har gjort ansprake d. v. s. har bestridt præstens ret til Præstelund i det omfang den har (som den er indhegnet). – Det var jo sådan, at der til

enhver gård hørte en lille toft, der var udskilt fra fællesmarken og derfor indhegnet. Hans Persen har vel ment, at Præstelund var alt for stor i forhold til tofterne, der var tildelt de andre gårde i sognet. – Af Mejers kort ses, at Præstelund strakte sig helt over til gårdene i Løjt Kloster og også omfattede den nuværende kirkegård.

Det andet tingsvidne af 16. okt. siger, at 2 fræme lüde Christen Brun og Per Persen to Skovby indenfor de 4 tingstokke bevidner, at hr. Johann Tamsen sammen med erliken presteren, som fogden (det er her naturligvis herredsfogden) har tildelt ham, *dede sin lagheuet upp Præstelund* liggende by sine wedeme, dat allent dat is binnen tune hørt te sine wedeme, (d. v. s. at præsten sammen med nogle embedsbrødre, som herredsfogeden har udpeget som mededsmænd, under ed bekræfter sin ret til Præstelund og at alt som er indhegnet hører til hans præstebolig).

Altså: Ikke med et eneste ord er der i disse tingsvidner fra 1499 tale om en flytning af præsteboligen fra Avbæk til Kirkeby, som sagnet fortæller. Tværtimod fremhæves det flere gange, at Johann Tamsen, og det er ikke først ham, der har fået den indhegnet, nej helt fra begyndelsen af indtil nu har præst efter præst brugt Præstelund som indhegnet hustoft til sin præstebolig.

Tydligere kan det vist ikke siges, at præstegården altid har ligget, hvor den nu ligger, end det siges i disse to tingsvidner fra 1499.

Kammerfru Regenburg og opstandelsen ved hoffet 1834

Af H. F. Petersen

(fortsat fra side 42)

Kammerherren svarer følgende:

Gode fru Regenburg! Temmelig tydelig kan jeg beskrive Dem det første indtryk, Deres brev gjorde på mig ... Kommer jeg til at tænke på nogle, som det går godt og efter ønske, så siger jeg mig: Gud ske lov! det går efter ønske; jeg tænker mig da ret ind i deres stilling og glæder mig. Således, fru Regenburg, havde jeg rangeret Dem i de sidstes rad og med særdeles glæde tænkt mig Deres vej vel banet, tænkt på skæbnen, der så ofte fører en underlig vej – fra diaconatboligen i Apenrade, fra den liden bolig i Slotsgade, på ansøgningen om pension indgivet på det forsvundne Frederikslust, til palæet, kort: for Dem havde jeg nu egentlig intet ønske mere.

Ved at læse Deres brev var min tanke: nu er også hendes lykke brudt...

Men vær overbevist om, hvad der endogså hænder Dem, jeg er inderlig overbevist om, at De altid vil fortjene den agtelse, jeg – som så længe har kendt Dem nøje i livets stillinger – har for Dem. Af grundsætning og erfaring er jeg varsom i min dom, dømmes ikke, førend jeg kender motiverne, og Deres handlinger ville jeg aldrig bedømme, førend jeg af af Dem selv havde hørt grundene. Mennesket kan komme i såre vanskelige stillinger, hvor undertiden blot lykken, tilfældet, udfaldet kan bestemme, om man har grebet det rette. Jeg kender Deres hengivenhed, Deres taknemmelige følelse imod Deres herskab, kongen og prinsessen.

At De ville skrive mig nogle ord har glædet mig inderlig; det har stadfæstet min overbevisning, at De har bygget paa mit venskab og derfor følte den trang til meddelelse. Ja, vel er det en trøst, en lindring, når man i kummer kan udtale sig og kan bygge på medfølelse! Intet havde jeg hørt, førend jeg modtog Deres brev, og vi var i bekymring for Dem. Dog nogle timer efter bragte mig den ridende post nøglen. Min korrespondent – ikke Christian, men min broderdatter Petronella – meddelte mig de rygter, der gik i København, om den traurige, javel traurige tildragelse, at kongen, den gode konge og længe overbærende svigerfader, havde været nødsaget til at lade prinsen rejse til Jægerspris.

Det eneste rygte, hvorved De nævntes, var, at prinsen havde i et såre stærkt udbrud af eksalteret lune forglemt sig i den grad mod hans høje gemalinde, at De havde holdt det for pligt – som tredie – at melde det til Deres konge – må jeg tro, De har søgt at mægle? Kun hs. maj. kongen, hendes kgl. højh. prinsessen og prinsen kan bedømme Deres fremgangsmåde, ingen anden. Lad så folk gøre sig selv umyndig ved at dømme om ting, de ikke kender. En eller anden – Gud kender dem – kan vel misundelse, den fæle djævel, forføre til med hensigt og imod egen overbevisning at udstrø løgn. Jeg ved så vel at det er ubehageligt, men hvad er derved at gøre! Det er nu engang så, og traurig, at mennesker selv vil forbitre en livet, og man lever dog kun en gang. Der er kun et lindringsmiddel: selvbevidstheden!

Usigelig har jeg følt for h. k. h. den gode prinsesse. Er rygterne kun halvvejs sande, må hun længe have holdt sig fast! Men gode fru Regensburg, vores gode gamle konge, som Gud må opholde længe, hvorfor skal han da prøves så hårdt? ... Nu mit ønske, at den overbevisning, at De har handlet efter pligt, snart vil styrke Dem igen og give Dem en rolig-hed, som en stedse handlen med overlæg udfordrer. – –

Så vidt brevene. Man lægger mærke til, at de er skrevne på dansk! –

En supplerende belysning af sagen og fru Regenburgs optræden i denne giver den kongelige statsminister Conrad greve Rantzau-Breitenburg i sine senere i trykken udgivne erindringer eller snarere dagbogsoptegnelser.

Loyalt og nøgternt fortælles her begivenheder, som han selv har været deltager i, og man ser, at der ingen skygge falder på kammerfruen.

Dagbogen fortæller:

1834. Den 2. marts. I formiddags lod kongen mig kalde til sig. Jeg fandt ham meget alvorlig, og han begyndte med at sige, at han måtte meddele mig noget ubehageligt, da han ønskede at udøse sit hjerte for mig. Han fortalte mig, at prins Frederik i torsdags aftes på ballet hos den russiske minister havde været meget overstadig og kun med møje havde besluttet sig til at gå hjem. Sandsynligvis havde han, hvad der desværre så ofte er tilfældet, drukket for meget. Omsider gik han bort, men så snart han befandt sig alene i vognen med prinsessen, havde han brugt de hårdeste ord mod hende og endog forsikret hende, at han slet ikke holdt af hende, ej heller nogensinde havde elsket hende, men kun af agtelse for kongen havde indvilget i denne forbindelse samt andet mere. Denne samtale havde været ved i prinsessens værelse i overvær af kammerfruen, der var ganske ud af sig selv derover. Prinsessen, der kendte prinsens måde at tale på, havde straks taget det roligt, men var dog kommen til kongen og havde bedt ham om at gribe ind, da hun nu slet ikke mere kunne holde det ud ...

Ved denne lejlighed talte han med inderlig sorg om prinsens tilstand og ytrede, at han nu kendte ham så godt, at han var overbevist om, at der ikke var mindste håb om bedring og at han frygtede for, at han ville blive helt afsindig... Jeg benyttede lejligheden til at forestille ham, hvor betænkelig prinsesse Wilhelmines stilling måske kunne blive i fremtiden og at det især gjaldt om fuldkomment at betrygge den og gøre hende uafhængig. Hvis kongen nu overhovedet ikke anså regentskabet [prinsessen som dronning, når prins Frederik engang skulle tiltræde regeringen] for tilrådeligt, så syntes skilsmissen mig at være det bedste. Et nærmere bekendtskab med prinsessen har bibragt mig den anskuelse, at hun ikke er egnet dertil [at føre regeringens tøjler] og aldrig vil blive det. Med større føje kunne jeg derfor nu med fuld overbevisning råde til skilsmissen....

Den 16. marts: Kongen fortalte mig og kunne for lutter hulken næppe fremføre et ord, at kammerfruen på hans spørgsmål havde tilstået, at hun dagen efter, da prinsen med hende havde drøftet oprinet den forrige nat, indtrængende havde anmodet prinsen om at bede prinsessen om forladelse og søge at udsone sig med hende. Herpå havde prinsen svaret, at det ville han ikke indlade sig på. Han hadede prinsessen og havde håbet, allerede for længe siden at have kunnet ærgre hende ihjel, men da dette ikke var lykkedes, så pønsede han på at rydde hende af vejen ved hjælp af gift eller på anden måde. Tillige tilstod kammerfruen, at han allerede oftere havde talt således, at han stadig pinte prinsessen med lignende

ytringer og havde sagt hende, at han ville ægte den person, der som bekendt er hans elskerinde og hos hvem han tilbringer sine aftener. Prinsen begyndte nu også at tage romflasken med sig ind i sin gemalindes soveværelse og drak om natten, når han kom hjem, så meget af flasken, at han ofte blev ganske beruset.

Jeg fandt prins Christian (VIII) meget ophidset over det forefaldne, men som sædvanlig af den mening, at man vel endnu kunne lede prinsen ved hjælp af gode ord..det var for hårdt at sende ham til Island. Han kom selv på den ide at sende ham til Jægerspris under oberstlieutenant Ewalds opsyn ... Jeg rådede kongen til at tale med justitsminister Stemann og overprokurøren Ørsted om udkastet til en skilsmisseoverenskomst.

Den 21. marts om morgenen kl. 9 gik kongen sammen med prins Christian til prins Frederik og foreholdt ham blidt og roligt den uret, han havde begået, og hans usømmelige opførsel, hvorpå kongen kort og godt meddelte prinsen, at han inden sin sørejse skulle tage ophold på Jægerspris under oberstl. Ewalds opsyn. Kongen spurgte ham, om han endnu havde et ønske at fremføre. Hertil svarede han, at han kun ønskede, at man ville sørge for hans elskerinde. Kongen erklærede, at det ikke kunne ske gennem ham og at han i denne sag måtte henvende sig til sin fader.

Til slut spurgte kongen, om han endnu ønskede at se nogen og om han ikke havde noget at sige til sin hustru. Han bad da om at måtte se prinsessen. Da denne viste sig, tog han straks meget køligt afsked med hende, og da hun sagde, at hun tilgav ham alt og kun beklagede, at hun ikke havde gjort ham så lykkelig, som hun havde ønsket, og ikke havde kunnet indgyde ham kærlighed, var han kold og afmålt, indtil kongen trak prinsessen bort med sig....

Straks ved treårskrigen begyndelse havde fru Regenburg den store sorg at miste en af sine sønner, den 27-årige secondlieutenant Fritz Regenburg, da han efter slaget ved Bov med sine dragoner forfulgte de flygtende fjender ind mod Flensborg. Han ramtes af et geværskud, faldt af hesten og bares ind i et hus overfor jernstøberiet i Nystaden. Den 12. april døde han på et lazaret, og den 22. april begravedes han på Garnisonskirkegården i København.

I den anledning modtog fru Regenburg et rørende brev fra sin gamle amtmand Stemann. Men også »engleprinsessen«, den daværende hertuginde Wilhelmine tog levende del i hendes sorg. Hendes brev i den anledning er bevaret i original og skal derfor slutte denne opsats om kammerfruen A. T. Regenburg.

Hamburg, d. 4. juni 1848.

Evig Dyrebare!

Endeligen, kan jeg komme til at underholde mig med Dem og takke

Dem, for *alt, hvad*, De lader mig sige igjennem Deres fortræffelige Conradine. Gud skee Lov! at De legemligen er taalelig!

Fru Gall, har skreven mig for nogle Dage og bedet mig *ret* at tolke Dem, sin Smerte over Deres dybe Sorg, rørende, skrev hun mig derover. Maae jeg bede Dem, at hilse Deres kjære Theodora og alle Deres og dem, som, De kjender og erindrer mig endnu.

I Dag, er det to Uger, at vi skiltes og at jeg og ei har seet min tilbedede Hertug, som, skriver mig saa himmelske Breve, og beder mig ligedan ofte, at hilse Dem. Men, hvor seer det ud endnu i hele Verden, den Algode gjøre *Alt*, maa blive bedre, men, endnu ser det mørkt ud, skjøndt Freden forkyndes paa alle Sider, maatte den blive ærefuld!

I al min Sorg takker jeg Gud, at være her, hvor, jeg dog lever saa gemtlig med den velsignede Frue Hedemann og den kjære Fru Bülov og de søde Børn, som, gjøre *alt* for mig, for at gjøre mig Opholdet behageligt, de bede mig at sige Dem alt Mueligt. Deres gode Datter er mageløs herlig for mig, Gud velsigne hende derfor!

Dog nu tør jeg ei længere opholde Dem og henlever stedse

Deres, Dem

saa ubeskrivelig hengivne
og elskende

Wilhelmine.

K I L D E R :

- 1) De utrykte breve findes i Regenburgs privatarkiv i Rigsarkivet.
- 2) Statsminister Conrad Greve Rantzau-Breitenburgs Erindringer, udgivne af Louis Bobé, Kbh. 1900, S. 100 ff.

Breve fra pastor Gottlieb

Som tidligere oplyst var pastor Frederik L. Th. Gottlieb præst i Hviding fra 1840 til 1853 og i Øster-Lindet fra 1840 til 1867. Vi bringer her til afslutning et udtog af to breve, der er skrevet sidstnævnte sted, idet vi udlader de rent personlige meddelelser.

Østerlindet d. 7. November 1865.

Min kjære Broder!

Det falder mig ofte med Skamfuldhed ind, at jeg saa sjældent lader mine Sødskende høre fra mig; thi ligesom det er mig en Glæde at høre fra dem,

tør jeg nok antage, at det samme fra mig er Tilfældet med mine kjære i vort kjære gamle Fædreland, fra hvilket jeg nu, Gud bedre det! er skilt, idet jeg nu hører til Udlandet. Om det nogensinde vil blive anderledes ved kun Gud; men derom er jeg overbeviist: at dersom Nordslesvig ikke mere vender tilbage til Danmark, saa er det gamle Rige nær ved sin Undergang og sin Opløsning; thi at det næste Gang vil gjælde Jylland, og det om ikke ret lang Tid det hører der ikke stor politisk Kløgt til at forudse, og have Stormagterne roligt seet paa, at det danske Rige denne Gang er blevet halveret, vilde de med samme Rolighed næste Gang see paa at det bliver aldeles deelt og tilintetgjort. Med saadanne udsigter for Øie er man ikke meget oplagt til at skrive, men da Sørgepillets Ende måske ikke indtræffer i vor levetid, som jo er meget usikker, og man jo dog kun lever een Gang her på Jorden, nytter det ikke at hengive sig til tungsindige Anelser, og derover glemme sine Kjære i det deilige Födeland Sjælland. At det heller ikke er Tilfældet skal dette Brev overbevise dig om, og kommer det end, – som man siger post festum – fordi jeg først idag erindrede, at det er din Fødselsdag, saa haaber jeg dog at du vil tage imod det som et Tegn paa min uforandrede Broderkjærlighed. Gud lade dig endnu erfare mange Fødselsdage med din kjære Hustru og haabefulde Børn, og gid Vorherre endnu længe vil lade dig leve tilfreds og lykkelig til Glæde for os Alle, som have dig kjær!

Fr. Gottlieb

Østerlinnet, d. 20. Juni 1867 (først
sluttet d. 22. Aften.)

Min kjære Broder!

– Det er mig kjært at du og Broder Jacob billige min Anskuelse angaaende Spørgsmaalet om de Danske slesvigske Præster kunde aflægge Tjenesteed eller ikke; thi den Omstændighed, at der staae omtrent lige mange paa hver Side, og jeg tør nok sige, lige hæderlige paa begge Sider, synes at vise, at det ikke er et Spørgsmaal, hvis Besvarelse er just at løbe til, og derfor er det en stor Bestyrkelse, naar de Mænd, paa hvis Dom man sætter saa stor Pris, som jeg paa mine Brødrers ogsaa ere mine aandelige Brødre i Bedømmelsen af en saa vigtig Sag som den foreliggende, af hvis Besvarelse Eens Samvittighedsro og Tilfredshed er afhængig. Det skulde slet ikke forundre mig, om Størsteparten af det danske Folk stillede sig paa deres Side, som nægtede at aflægge Tjenesteeden, thi det er det Parti som sætter Følelsen højeste, og det danske Folk er jo et Følelsesfolk, som er meget lettere at lokke med dansk Følelse og dansk Sindelag end ved den alvorlige frygtelige Samvittighed, som netop ofte forlanger, at man skal opofre hvad der er Een behageligst, hvilket dog vel er Meningen af Vor-

herres Ord om Øiet som skal rives ud, naar det forarger, og Haanden, der skal hugges af, naar den forager Een. Det kan smerte, naar Størstedelen af Eens Landsmænd miskjender Een, men naar Eens Samvittighed ikke vidner imod Een og anklager Een faaer det gaae med Menneskers Dom, som det kan. At jeg hjertelig længes efter min Afskjed vil jeg ikke nægte, men da jeg haardt trænger til at faae saa meget som muligt ud af mit Embede, før end jeg forlader det, kan jeg ikke opgive det førend ved Udgangen af August Maaned som en af de afgørende Terminer med Hensyn til Embedets Indtægter, og jeg skulde gjerne ud af min Gjæld, inden jeg kom paa Pension; thi saa sker det nok aldrig, naar det ikke er skeet før. Efter Afskjeden følger Naadesaaret, i hvilket man nyder de faldne Indtægter og kan forblive i Præstegaarden, men lever jeg saa længe, at jeg kan gjørde Akkord med min Eftermand om, at han strax kan overtage hele Embedets Indtægter imod en Afstaaelsessum, bliver jeg her ikke længer, end jeg er nødt til. Jeg hverken vil eller kan bestyre Embedet eet Aar til om Vinteren, og skal ikke tøve med at forlade dette for mig og min Familie saa længe beboede og før saa kjære Sted, længere end jeg er tvunget dertil. Vorherre maa raade for dette som for alt. At jeg ikke har tabt min Menigheds store Flertals Agtelse og Kjærlighed synes det at vidne om, at jeg næsten daglig modtager Forslag af dem til at opgive min Beslutning om at søge min Afskjed, saa jeg ofte faar Møie nok med at værge mig imod disse Kjærlighedsbeviser, hvilket maaske vil blive den haardeste Kamp jeg faaet at bestaa naar jeg endelig drager herfra.

Men Slægt, Venner og Fødeøen drage den gamle og svage Mand med stærke Baand, at jeg dog, om det er Guds Villie kunde døe imellem mine nærmeste. – Med mit Helbred synes jeg nu, da Varmen kommer, at blive bedre, skjøndt det gaar frem med langsomme Skridt.

(Det gik dog kun tilsyneladende fremad med helbredet, for et par måneder senere – den 28. december 1867 – afgik han ved døden i Roskilde.)

Navigationkundervisningen i Sønderjylland

II

Af Jens Lampe

Åbenrås søfart udvikledes stærkt i slutningen af 1600årene og begyndelsen af 1700årene. Åbenrå-skipperne gik for at være mere befarne end de flensborgske, hvilket kunne tyde på, at navigationsundervisningen her

begyndte tidligere. Statholderskabet på Gottorp sendte i marts 1794 en forespørgsel til magistraten i Åbenrå, om der i byen fandtes en navigationsskole og ville i så fald have oplyst, hvorledes denne var indrettet, da der skulle oprettes en sådan på Før. Af svaret fremgik det, at der ikke i Åbenrå var en egentlig navigationsskole, men at »dels forhenværende skipper og styrmænd vinteren over underviste unge mennesker, som i forvejen sad inde med de nødvendige skolekundskaber, hovedsagelig regning og skrivning, og har faret et eller to år til søs, i den såkaldte styrmandskunst, og at der hertil før er benyttet hollandske lærebøger som hjælpemidler, men at man i nyere tid har begyndt at betjene sig af en lærebog, der er udkommet i København og hvis forfatter er en derværende professor *Laur.*« (nb: sikkert en fejlskrivning for *Lous*. Navigationsdirektør Chr. Carl Lous (1724–1804) i København udgav 1783 en lærebog i navigation kaldet »Skatkammer«). Den private, forberedende undervisning, som var almindelig mange steder, har sikkert været fortsat op igennem årene. I 1862 grundlagde *Julius F. Ebsen* fra Flensborg en privat navigationsskole i Åbenrå efter dansk mønster og med dansk undervisningssprog. Ebsen fik i 1862 af byen et tilskud på 200 rdlr. og i 1863 yderligere 100 rdlr. til bestridelse af udgifterne ved driften »i den første tid, inden skolen kommer rigtig i gang«. Det gjorde den imidlertid ret hurtigt, for Ebsen nød anseelse hos byens skippere og var en jovial mand med et godt praktisk greb på undervisningen. Han holdt skole forskellige steder i byen; til at begynde med lejede han lokaler i det »Deichmannske hus«, åbenbart den ejendom, som tilhørte krigsassessor og realskolebestyrer L. B. Deichmann i Nygade 55, senere i Fiskergade på »Stadt Hamburg« og i bagbygningen til kaptajn Callesens ejendom på Skibbroen. Elevantallet var i de første år mellem 20–30 pr. termin.

Efter at preusserne i 1864 overtog administrationen i landsdelen, blev navigationsundervisningen kontrolleret af en kommission i Flensborg med navigationslærer J. C. *Cannich* som formand. Han afløstes senere af navigationsdirektør *Albrecht* i Danzig. Da Ebsen i 1867 blev udnævnt til navigationseksaminator, tog han mindre del i selve undervisningen og fik en medhjælper ved navn C. F. *Stoltz*. Preusserne omorganiserede fuldstændig navigationsundervisningen og anerkendte efter 1870 kun eksamina erhvervet på statsnavigationsskoler. Elevantallet sank derfor stærkt, idet de unge sønderjyder, som agtede at blive styrmænd, fortrinsvis søgte navigationsskoler i kongeriget, f. eks. Marstal, Nordby på Fanø (opr. 1860) og senere til Kolding, hvor *Stoltz* holdt navigationsskole fra 1871–77.

Magistraten i Åbenrå søgte da om at få en statsskole. Den henvendte sig i 1869 til navigationsdirektør *Albrecht* i Danzig og begrundede ansøgningen med den gode havn, det livlige skibsbyggeri og muligheden af at erhverve en passende bygning ved en konkurs. Man glemte heller ikke at

understerege, at en kgl. preussisk navigationsskole ville kunne styrke tysk-
heden i byen. Da Albrecht gav et undvigende svar, sendte man en deputa-
tion bestående af senator *Raben* og kaptajn *Stallknecht* til overpræsidenten
i Kiel og ministeriet for handel, erhverv og offentlige arbejder for at gen-
tage ansøgningen. Byen var villig til at ofre meget for formålet. Bestræbel-
serne lykkedes, og allerede i april 1870 åbnede den kgl. *preussiske naviga-
tionsskole* i Åbenrå med Ebsen som førstelærer. Samtidig åbnedes lignende
skoler i Flensborg og Altona. Preussens sejre over Østrig 1866 og Frank-
rig 1870 og især de 5 milliarder francs, som Frankrig måtte betale i krigs-
erstatning, blev udgangspunktet for en vældig økonomisk udvikling. Preu-
sen ville være en sømagt og have del i kolonierne. Der skulle bruges mange
dygtige sømænd, og Nordslesvig måtte også afgive sit kontingent. Nogen
succes fik skolen dog aldrig. I årene 1870–87 aflagdes styrmandseksamen
af 261 elever. Forskolen besøgte i samme tidsrum af ca. 150 elever.

Skolen lejede i begyndelsen lokaler af senator *Raben* i hotel »Stadt
Hamburg« i Fiskergade for 5 år for 360 rdlr. årlig. Af lærere, som un-
derviste kortere eller længere tid ved skolen kan nævnes *Kuhn* fra Danzig,
Budach fra Altona og *Jürgen Andreas Holm* (1826–1903), som tidligere
havde været privat navigationslærer i Flensborg. I en årrække undervistes
der foruden i nautiske fag i tysk og engelsk. Sprogundervisningen gaves af
lærer L. A. T.*Dreesen* (1828–1916), som var lærer ved byens mellemskole
og senere af lærer *Schlichting* og pastor H. H. *Grønning* (1856–1941), som
var diakon i Åbenrå 1888–1918.

1877 opførtes en selvstændig bygning på Arnsbjerg efter tegning af arki-
tekt *Nönchen* i Haderslev. At skolen, foruden at være en rent faglig skole,
også stod i tyskhedens tjeneste understregedes året efter, da den i anledning
af mindefesten for tyskernes sejr ved Sedan (2/9 1870) var illumineret.
Foruden forskolen havde man en klasse med styrmandselever og en kort
overgang også en skipperklasse. Undervisningstiden var daglig fra 8–12 og
fra 14–16. Onsdag og lørdag eftermiddage havde eleverne fri. Ebsen stod i
godt, undertiden kammeratligt, forhold til sine elever. Herom fortæller
kaptajn H. Schlaikier et par træk i sin bog »Aabenraa Søfarts Historie«
(Åbenrå 1929), side 68. Men til sine overordnede, det såkaldte kuratorium,
stod han ikke altid i det bedste forhold. Han søgte derfor i 1881 om for-
flyttelse til Flensborg og afløstes af en lærer *Meyer*, som flere gange var
genstand for hård kritik. Da han nød anseelse på de højere steder, forblev
han dog i sin stilling med den følge, at skolens elevantal en overgang var
helt nede på 4. Ja, selv unge søfolk fra Åbenrå tog på navigationsskole i
Flensborg. Navigationslærer D. W. A. *Mohring* fra Danzig, som var lærer
ved skolen fra 1897–1902, forsøgte forgæves at rette skolens renommé op,
men da *Meyer* også var blevet upopulær blandt kaptajnerne, udviklede
forholdene sig efterhånden således, at regeringspræsidenten i 1907 beslut-

tede at lægge skolen i Åbenrå sammen med den i Flensborg. Herimod protesterede byens borgere så stærkt, at skolen fik lov til at fortsætte, til krigens unormale forhold til sidst standsede den.

Den tyske borgerforening forsøgte at købe skolen af den tyske stat, men formaliteterne gik ikke i orden inden genforeningen, hvorefter den danske stat overtog bygningen for 115.000 kr. Bestræbelserne på i 1922 at indrette den som dansk navigationsskole lykkedes desværre ikke.

ILTTERATUR: F. Holm-Petersen & A. Rosendahl: »Fra Sejl til Diesel«, – bd. II. – H. Schlaikier: »Aabenraa Søfarts Historie« – (Åbenrå 1929) – Frode Gribsvad: »Aabenraa 1865–71«, i »Festskrift til H. P. Hanssen« (Åbenrå 1932) – P. Chr. Hansen: »Schleswig-Holstein, seine Wohlfahrtsbestrebungen und gemeinnützigen Einrichtungen« (Kiel 1882) – »Provinzial-Handbuch« 1868–1897. – Lokale aviser.

Nattefrieri og natteridning

Af F. S. Grove-Stephensen

Kønnenes forsøg på at skabe indbyrdes kontakt, har i tidens løb taget de mest forskelligartede former, der har givet anledning til oprør, fejder og indgreb fra myndighedernes side, uden at det dog nogensinde er lykkedes fuldstændigt at bremse op, før de friere forhold, som nu er gældende, overflødiggjorde opræden ude fra.

I den katolske tid og langt frem gjaldt der meget strenge regler for, hvilke beslægtede eller besvoglede personer, der kunne indgå ægteskab, og man kan regne ud, hvor strengt det har været, når det var en forbedring af forholdene, at Christian den III's forordning af 1542 kun forbød ægteskab mellem personer, der var beslægtede i tredje led. På den måde nyttede det ikke meget, at ungdommen kunne lære hinanden at kende ved barne-dåb eller bryllup, for her mødte de kun beslægtede eller besvoglede.

Nattefrieri var en af de måder, man søgte at råde bod på dette forhold ved, og selvom skikkens udbredelse har haft betydeligt større omfang i hel gammel tid, så kender vi den nærmest fra afsondrede områder, som Føhr og Femern, hvor den under navnet fenstring eller fønstring holdt sig til hen i 18 hundred tallet.

Fenstring har ikke noget med det tyske ord for vindue at gøre, men betyder snarere noget, der sker i finstringen, i mørkningen, og det er sikkert ikke uden grund, at Troels Lund sammenstiller den med den adelige skik, at ligge sammen på tro og love, for som sædvanen gjaldt de steder, hvor den holdt sig længst, var det egentlige formål ikke, at der skulle indledes noget seksuelt samkvem.

På mange huse fandtes indhug i murene under vindusåbningerne. Her

steg de unge karle op om natten ved pigernes vinduer og bankede på. Pigen kom til vinduet og krævede oplysning om, hvem det var. Passede den pågældende hende, stod hun op og klædte sig på og lukkede karlen ind, men passede han hende ikke, sagde hun på Femern: Gat wieder, ick vermag ju nich! Var han kommet ind, lagde de sig sammen på sengen og samtalede med alt tøjet på. Blev de efter flere eller færre besøg enige, gik de til forældrene, en offentlig forlovelse fandt sted, og nattefrieri var udelukket for begge parter, men så kunne de til gengæld efter kort tids forløb frit sove sammen.

Fra Føhr har man i Schleswig-Holsteinische Anzeigen fra 1752 en noget nærmere beskrivelse af de metoder, de unge mænd fulgte. Her gik i vintrens løb alle de unge fyre rundt, som om sommeren tjente deres brød på havet. De sov længe om morgenen, stod op ved middagstid, spiste, gjorde den smule arbejde, der krævedes af dem, og samledes så i skumringen for at ryge og berette for hinanden, hvad de havde oplevet den foregående aften og nat, inden de gik hjem til nadver. Næppe var den slugt, så samledes de på ny til »Absatterslaag«, hvor det drøftedes, hvad der skulle ske i nattens løb. Lagene blandedes undertiden, ikke alene indenfor de forskellige landsbyer, men også landsbyerne imellem, og når klokken var henad elleve, var alt klart til, at de forskellige lag kunne begynde, hvor det nu var aftalt, så medlemmerne ikke kom på tværs af hinanden. For at gøre sig ukendelige var mange, før »slaget« begyndte, gået hjem og havde ændret i deres påklædning. Oprindeligt har man vel også her spurgt om lov til at komme ind, men på den tid, artiklen blev skrevet, var det almindeligt, at nattefrieren skaffede sig adgang, enten ved at brække vinduet op eller direkte skaffe sig adgang til huset gennem den længst fra husbondens soveværelse værende dør. Var man først kommet ind, var vejen til pigeværelset klar. Man søgte i skæret fra den tændte pibe til alkoven, hvor den udsøgte pige lå, satte sig på alkovekanten og lænede sig med forkroppen ind over pigen og begyndte forhandlingerne. Nu var det jo ikke sikkert, at det var så ligetil at få fred til samtale, for dels var der som regel andre piger i alkoven, og dels kunne det jo være, at der dukkede efterfølgere op, der ville besøge den samme pige. Samtalen var derfor hviskende, og for yderligere at tilsløre den, lagde karlen sin hue imod de lyttende og kradsede på den imens samtalen stod på. Fra andre kilder ved man, at disse huer var så stive af tjære og gammel maling, at de kunne bruges til beskyttelse i de knivkastningslagsmål, som de nordiske sømænd var berygtede for.

Mere end ti minutter til et kvarter varede det hele ikke, for dels skulle karlen videre og dels blev de efterfølgende utålmodige, men før han fik lov til at slippe ud, måtte han lade sig beføle fra hoved til fod af efter-

følgerne, så der var noget at gå efter, når karlene om søndagen nedstirrede hinanden ved kirken for at finde, hvem rivalen var.

Der er sikkert her gået så meget sport i skikken, at det vigtigste har været at nå så mange som muligt på en nat, så man havde noget at prale med, og det kan derfor nok være rigtigt når en præst fra egnen udtalte, at der i de 24 år han havde været sjælesørger i distriktet ikke havde været mere end 2 fødsler udenfor ægteskabet.

Deltagerne var som regel fra 17–18 år og opefter, og ligesom enkekoner kunne få besøg, så kunne enkemænd deltage, men var forlovelse først deklareret, var legen forbi.

Troels Lund antager, at den foretrukne dag for nattefrieriet var natten mellem lørdag og søndag, men dels stemmer det ikke med hans kilder og dels indtrådte helligdagen ved solnedgang lørdag aften og varede til solnedgang søndag, så Schleswig Holsteinische Anzeigen har sikkert ret, når det der antages, at nattefrieriet normalt fandt sted alle ugens dage, men at den foretrukne dag var natten mellem søndag og mandag. Kun de, der var bange for at vove sig ud i stimlen, var af sted lørdag aften og blev de opdaget, disse skruibrækkere, så var det, at der blev rigtig spektakel, for netop her gjaldt det skik følge eller land fly.

Det kunne synes, at myndighederne ikke havde nogen anledning til at gribe ind, men dels skete, som vi senere skal se, meget i nattefrieriets følge, dels kom pietismens strengere kristendomsbegreb og dels har vel ikke alle kunnet leve op til det egentlige nattefrieris sædelige standart.

Fra andre steder kender man nattefrieri med det formål at opnå samleje og besvangrelse af den kvindelige part, hvorefter der var pligt til at indgå ægteskab. I omegnen af Bregenz ved Bodensøen kaldtes det at fügen, og de østrigske kejsere prøvede nok at komme ondet til livs, men måtte trække i land, da der var ved at blive oprør. På en sammenkomst, som en landsbys befolkning holdt med kejserens repræsentant, gav en bonde udtryk for den almindelige mening, da han sagde: Min bedstefader har »gefüget«, min far har gefüget, jeg har gefüget, og derfor vil jeg, at min søn og hans efterkommere også skal fügen.

Den samme baggrund er der sikkert for, at de forordninger, der udstedtes for øen Femern blev så dårligt efterlevet, at de måtte skærpes og gentages igennem et helt århundrede førend skikken døde hen. Allerede i 1702 udstedte den fyrstelige gottorpske regering »for at opretholde de gode sæder, beskyttelse mod dårlige laster og afværge religiøs straf«, forbud mod nattefrieri. Straffen fastsattes til 10 rigsdalers bøde eller anden ueftergivelig straf. De løfter om ægteskab, der var givet under nattefrier, skulle være ugyldige, hvilket medførte straf for hor, såfremt besvangrelse fandt sted, og der var pligt til under samme bødestraf at foretage anmeldelse,

såfremt en far, mor, husbond, formynder eller medtjener blev klar over, at sådant gik i svang.

Nattefrieriet fortsatte, og i 1731 måtte Christian den 6te indskærpe, at den fyrstelige forordning ikke var ophævet, men allerede i 1737 så man sig nødsaget til at skærpe straffen til bøder på 20 rigsdaler subsidiært 8 dages fængsel på vand og brød for både kvinden og manden.

Sædvanen var ikke let at bryde i et samfund, hvor retssædvane spillede en stor rolle, og påny fandt der en skærpelse sted i 1752, da straffen fastsattes til 50 rigsdalers bøde for manden, subs. 6 ugers tugthus, for kvinden 20 rigsdaler, subs. 14 dages vand og brød. For de anmeldelsespligtige, der undlod at foretage anmeldelse, fastsattes straffen til 30 rigsdalers bøde subs. 3 dages vand og brød, og de myndigheds personer, der forsømte at gribe ind, skulle straks afsættes.

Intet hjælp, for ved en kongelig deklaration af 14. september 1762 gives der ordre til indkvartering af kavalari, der samtidig skulle foretage afpatruljering på øen og arrestere de, der blev antruffet under nattefrieri.

At det har været galt fat viser ikke alene de forholdsvis hurtigt efter hinanden kommende forordninger, men også en lille bog, som udkom samtidig i Lübeck og Flensborg 1774. En ung tjenestepige fra Fehmern, der på grund af sin herkomst, havde følt sig tilsidesat af de andre unge, havde af glæde over, at en husmandssøn ville fenstre hos hende, givet ham adgang til sit værelse og blev besvangret. Af skam og frygt for at medtjenerne nu yderligere skulle drille og genere hende skjulte hun svangerskabet, og umiddelbart efter fødslen i dølgsmål dræbte hun barnet. Det blev opdaget, og pigen dømt til døden, halshugget og hendes hoved sat på stage, som loven krævede. På grundlag af hendes historie udgav øens præster bogen: *Merkwürdiges Leben und seliges Ende einer jungen Dienstmagd Anna Paulsen welche wegen begangenen Kindermordes auf Femern den 30. dec. 1774 enthauptet worden; den Einwohnern der Insel Femern zum lehrreichen historischen Denkmal und warnenden Spiegel vorgestellet von C. F. S.* (Conrad Friedrich Stressow, provst og sognepræst i Burg fra 1761 til 1788, der stammede fra Sandbjerg på Sundeved). Bogen uddeltes gratis til samtlige beboere på øen og solgtes iøvrigt til fordel for fattigkassen.

Bogens pædagogiske betydning kan sikkert diskuteres, fordi den går ud fra, at pigebarnet kun er kommet i ulykke på grund af sin tilsidesættelse, medens den iøvrigt roser hendes gode karakter og direkte beskylder husmandssønnen, hvis navn hun i overensstemmelse med spillets regler søger at skjule længst muligt, for at have voldtaget hende, men den giver en begrundelse for, at det var så svært at få bugt med ondet, der svarer ganske til den, som den gamle bonde fra Bodensøens bredder, nemlig den, at fædrene synes, at de selv havde haft så mange glæder af fenstringen, at det var synd, hvis deres egne drenge eller karle ikke skulle have den samme

fornøjelse, medens mødrene, når de opdagede, at deres døtre eller tjenestepiger fik besøg, følte den samme stolthed, som den gang de selv modtog besøg, og glædede sig over, at deres piger var eftertragtede.

Hverken myndigheder eller præster har kunnet standse skikken, for så sent som i 1803 finder der en ny skærpelse sted af straffene. Taksten bliver da fængsel på vand og brød i 8 dage, for gentagen domfældelse 16 dage og for tredje dom tre måneders tugthus.

På Føhr synes det kun at være nødvendigt at forny den i 1740 udsendte forordning een gang, i 1753, men her som på Femern gjaldt det, at forordningen skulle forkyndes en gang om året.

Et andet afgørende punkt for myndighederne til at gribe ind var, at der i forbindelse med nattefrieriet foregik alle mulige slags optøjer. Allerede den gottorpske forordning af 9. august 1706 for Femern kommer ind herpå ved at fremdrage og udtrykkeligt henvise til det strafbare i at tage fremmede heste fra markerne eller staldene for at bruge dem til, til egen fornøjelse, at ride rundt på øen, så ejeren må søge i flere dage for at finde sin hest og måske være nødt til at begræde, at den er blevet halt eller lam, efter at være blevet skamredet. Ved forordningen skærpes den almindelige straf for brugstyveri fra en bodsstraf til en arbitrær straf, der vil være at fastsætte i hvert enkelt tilfælde.

Den tidligere omtalte forordning om nattefrieri fra 1737 fastsætter straffen for de mandspersoner, der understår sig i, såvel i Burg som på landet, egenmægtigt at borttage heste fra marker eller stalde og ride rundt på dem under hujen og skrigen, til nogle års fæstningsarbejde eller tugthus, og forordningen af 1752 bestemmer, at de pågældende simpelthen skal dømmes til »Fæstningsarbejde i en senere af Os bestemt tid«.

Efter 1803 forordningen er straffen 6 måneders tugthus for første gangs domfældelse, 1 år for anden gang og 2 år for tredje gang gentaget overtrædelse af loven.

For Føhr gjaldt lignende bestemmelser.

Så sent som i tiden mellem 1818 og 1828 fremgår det af listen over forbrydere i hertugdømmet Slesvig, at bestemmelserne om natteridt er anvendt tre gange med det resultat at »forbryderen« er idømt 6 måneders fængsel, medens et tilfælde af almindeligt brugstyveri er straffet med 1 års fængsel.

LITTERATUR: Troels Lund dagligt Liv i Norden, Schleswig-Holsteinische Anzeigen 1752, Schirach: Schleswig-Holsteinischen Criminal-Recht und Processen II p. 596.

Præsten Ægidius Laugesen Wedel og hans slægt

Af Peter Obling Andersen

I våbenhuset i Brøns kirke er der i den nordre tårnmur indsat en anelig gravsten, der bærer følgende indskrift:

Her hos og under ligger Støvet af 3 Præste Mænd og deres Hustru.

- A. Hr. Ægidius Laugesen Wedel f. Anno 1635 blev Præst til denne Kirke Anno 1686 d. 1. nov. æt 51 aar.
- B. S. Hr. Jens Lauritsen Guldager født Anno 1647, Blev Præst Anno 1687 døde Anno 1691 d. 2. febr. æt. 44 aar.
- C. S. Hr. Peder Ægidius Dahler, f. Anno 1665, Blev Præst Anno 1691, og døde Anno 1746 d. 10. Marti. Æt. 81 aar.
- D. S. Margrethe Christine Reimers, f. Anno 1648. Copuleret med A. 1670 d. 19. Sept. med B. 1688 d. 3. Maj, med C. Anno 1691 d. 25. No. XI Børns Moder og Børnebørns Oldemor. Døde Anno 1729 d. 10. Nov. Æt. 81 $\frac{1}{2}$ Aar.

Gud bevare deres Been og give dem en glædelig opstandelse.

Ude på kirkegården syd for koret, ikke langt fra kirkegårdsdiget, blev der for knapt to år siden sat en gravsten med følgende indskrift: Caroline Lassen f. Lausen, født i Havervad 1888, døde d. 31. Okt. 1959.

Et årstid efter blev indskriften suppleret med navnet på hendes nu afdøde ægtefælle Peter Andreas Lassen, der var født d. 9. sept. 1878. i Brøns og døde i Havervad d. 29. nov. 1960.

At der kan være nogen forbindelse mellem de to nævnte gravsten, er ikke umiddelbart indlysende, men den er der dog, hvad der vil fremgå af det efterfølgende.

I begyndelsen af 1600 tallet boede i Tønder en købmand og kægler ved navn Carsten Jensen med sin hustru Gude Froddesdatter Schmidt. Foruden sønnen Johann Christian Fabricius havde de også en datter, hvis navn dog ikke kendes. Hun blev gift med en ung præstemand Reinhold Reimers, der var født ved år 1618 i Tønder. De blev præstefolk i Bedsted i årene fra 1644 til 1659, da Reinhold Reimers afgik ved døden. Her fødtes dem foruden sønnen Johann Reimers også døtrene Gude Reimers og i året 1648 Margrethe Christine Reimers. Sidstnævnte blev i året 1670 ægteviet til præsten i Brøns, enkemanden Ægidius Laugesen Wedel. Næsten

samtidig med sin ansættelse ved Brøns menighed i 1663 var præsten bleven ægteviet til Bold Jensdatter. Den 15. sept. 1644 døbttes deres søn Lave og to dage efter blev hans moder Bold Jensdatter begravet.

Den 19. sept. 1670 holdt Ægidius Laugesen Wedel bryllup med Margrethe Christine Reimers. I løbet af femten år fødtes dem ti børn, deraf to par tvillinger, tre drenge døde som spæde, en som attenårig og tilbage blev Andres, født d. 31. jan. 1677, – Elisabeth-Botilla f. d. 1. jan. 1679, – Claus og Herlich f. d. 8. aug. 1681, – Elsbe f. d. 22. juni 1684 og Mett-Dorthe født d. 13. maj 1686.

Samme år afgik Ægidius Laugesen Wedel ved døden, begravedes d. 1. nov.

Der forløb godt et år og den 27. dec. 1687 blev den nyindsatte præst Jens Lauritsen Guldager trolovet til enken og d. 3. maj 1688 stod deres bryllup. Ægteparret fik kun et barn, sønnen Ægidius Jensen, der døbttes d. 22. marts 1689, og ægteskabet blev da ikke heller af lang varighed, den 10. febr. 1691 begravedes Jens Lauritsen Guldager 44 år gammel, samtidig med sin 18 årige stedsøn Reinholdt Wedel.

Der meldte sig snart en arvtager, og endnu samme år skrev præsten Peder Ægidius Dahler i Brøns kirkebog: »Onsdag den 25. November 1691 stod vort eget Bryllup«. – Dette ægteskab varede i 38 år og den 22. nov. 1729 begravedes Margrethe Christine Reimers 81½ år gammel.

I året 1704 d. 14. okt. blev den ældste af døtrene Elisabeth-Botille ægteviet til organisten af Løgumkloster Johan Meier, medens søstrene Herlich og Elsbe først blev gift 18 år senere. Af disse to blev Herlich d. 14. juli 1722 viet til tingskriver Peder Gregersen på Holm, medens Elsbe d. 15. dec. 1722 blev trolovet til Jep Hansen Smid i Faarkrog i Skodborg sogn, hvor de vist nok blev viede.

Om familielivet hos organisten i Løgumkloster vides ikke meget, kun at der i hvert fald fødtes dem tre døtre, hvoraf den ældste, An-Barbra Meyer blev trolovet d. 16. juli 1722 og senere gift med organisten i Løgumkloster mons. Otto Hermann Svergefeuer. – Den næste, der blev gift, var Margreth-Christine Meyer, som d. 11. maj 1730 blev trolovet i Brøns til Nicolaj Petersen Becker af Løgumkloster.

Ved den tid var deres bedstemor i Brøns afgået ved døden, og den tredie datter Johanne Elisabeth Meyer var da kommen i huset hos stedbedstefaderen Peder Ægidius Dahler og her blev hun d. 19. maj 1735 copuleret til bonden Las Pedersen i Havervad.

Las Pedersen var søn af Peder Lassen og hustru Kirsten Jensdatter i Havervad og den ældste af en børneflokk på otte. Selv fik Las Pedersen med hustruen også otte børn, hvoraf i hvert fald tre døde i barnealderen, af de andre er det nærmest kun den, d. 18. sept. 1740 fødte Peder Andres Lassen, der har interesse. Da denne var i tolvårs alderen, gik hjemstavnen

over på andre hænder, den overtoges af Hans Willeesen og hustru Dorthe Jepsdatter af Havervad. Las Pedersen og hustru kom på aftægt og døde henholdsvis d. 25. nov. 1767 og d. 17. maj 1770.

Peder Andreas Lassen lærte smedehåndværket, vist nok hos Mickel Andersen i Wandborg. Foruden at være smed, var Mickel Andersen indehaver af et inderstehus, som dog ved udskiftningen fra jordfællesskabet i året 1776 havde fået tillagt tre demat land mod en årlig afgift på 3 rigsdaler til lodsejerne i Astrup.

I året 1779 døde Mickel Andersen og hans besiddelse overtoges af Peder Andres Lassen. I året 1783 blev Peder Andres Lassen gift med Dorthea Magdalene Kyhl. De fik sønnerne Keit David Lassen, f. d. 28. jan. 1784 og Johan Mejer Lassen, f. d. 23. sept. 1786 og sidstnævnte blev den, der førte slægten videre her i sognet.

Faderen Peder Andres Lassen afgik ved døden d. 27. maj 1795, 55 år gammel.

Den 2. maj 1810 blev Johan Mejer Lassen, nu skrædder i Brøns, ægteviet til Ellen Brodersdatter også af Brøns. De fik syv børn, de tre første fødtes i Brøns, den sidste af dem var sønnen Peder Andreas Lassen, f. d. 13. maj 1818, de næste fire fødtes på Wandborg, hvortil de havde skiftet bopæl.

Johan Mejer Lassen døde 14. jan. 1864.

1842 d. 25. febr. blev førnævnte Peder Andreas Lassen, nu skomager i Brøns viet til Petrine Pedersdatter fra Henne sogn. De fik seks børn, fire drenge og to piger, i fortløbende rækkefølge var deres navne Johan Meyer Lassen, – Maren L. – Peder Christian L. – Johan L. – Peter L. og Eline Lassen.

Peder Christian Lassen fødtes d. 4. april 1847 i Brøns. I året 1877 d. 6. nov. viedes han til Anne Christine Beck fra Astrup, født i Fole d. 24. maj 1848. De fik børnene Peter Andreas Lassen født d. 9. sept. 1878 og tvillingerne Maren og Petrine. Døtrene døde begge ugifte.

Af forældrene døde moderen d. 1. marts 1915 og faderen d. 7. dec. 1927.

Sønnen Peter Andreas Lassen lærte snedker- og tømmerhåndværket.

I året 1905 d. 24. febr. blev han gift med Marie Krestine Nielsen af Søndernæs. De købte bygningerne fra en udparcelleret gård i Havervad og bosatte sig der. Her i Havervad fødtes dem en datter, som fik navnet Marie.

Den 17. maj s. å. døde moderen på sygehuset i Ribe og d. 24. nov. s. å. døde den sidstfødte datter.

Peter Andreas Lassen giftede sig senere med Caroline Lausen af Havervad. Dette ægteskab forblev barnløst og varede til året 1959, da Caroline Lassen afgik ved døden.

Efter et jævnt og virksomt liv døde d. 29. nov. 1960 Peter Andreas Lassen, den sidste ætling i Brøns sogn efter præsteparret Ægidius Laugesen Wedel og hustru Margrethe Christine Reimers.

Han blev begravet på kirgården i Brøns, hvor en prunkløs sten viser hans sidste hvilested.

Fortegnelse over dagbladsartikler 1961 vedrørende sønderjysk historie m. m.

Følgende forkortelser er anvendt: Dan. = Dannevirke, Hejmdal, Dybbøl-Posten, Tønder Amtstidende, F. A. = Flensborg Avis, J. P. = Jyllands Posten, J. T. = Jydske Tidende, S. = Sønderjyden, V. = Vestkysten.

Bostrup, Mogens: Schackenberg (300-års minde) J. P. 20.8

Christensens, Olav: Cederfeld de Simonsens kapel i Haderslev domkirke Dan. 2.5

Christensen, Olav: Sønderjyske folkebøger og skillingsviser J. P. 9.9

la Cour, Vilh.: Den historiske baggrund for slagordet: Up ewig ungedeelt F. A. 20. og 22.2

Funch, Kaj: Hans Nissen fra Hammelev J. T. 2.3

Bjørn Hanssen: Forbundsvalget i Sydslesvig V. 27.9

Jens Holdt: Wulff-slægten i Brede V. 24.2

Ingwersen, Chr.: Helligåndskirken i Flensborg F. A. 8.12

Iversen, P. Kr.: Hans Schack (300-års minde) J. T. 5.9

Jacobsen, Axel: Glimt fra Rejsby skole V. 30.1

Kamphövener, Morten: Den sagnomspundne halvø Ejdersted J. T. 12.3

Kamphövener, Morten: Hvad Bennikernes gamle gård i Rinkenæs fortæller J.T. 9.7

Kürstein, Poul: Kapellet på Gottorp J. P. 17.9

Kürstein, Poul: Kongsborgen ved Slien J. P. 21.9

Lampe, Jens: De første aftenskoler i Sønderjylland. S. 4.1.

Lampe, Jens: Træk af Ketting sogns skolehistorie. F. A. 26.1.

Lorenzen, Emil: Als i går og i dag F. A. 27.10

Lorenzen, Emil: Det holstenske nældeblad i Flensborg byvåben F. A. 2.6

Lorenzen, Emil: Flensborg byflag gennem tiderne F. A. 21.4

Lund, Hans: Kejser Wilhelm II og Køllerpolitikken V. 25.7

Lund, Hans: Klosterbrødrene, et 100 års minde V. 21. og 22.4

Nørregård, Mogens Kaj: Da de danske soldater kom til Sønderborg (1920) Dan. 15.4

Olsen, Ingvard: Af Sønderborg slots historie F. A. 25.7

Petersen, H. F.: Provst Samuel Reimarus i Tønder F. A. 29. og 30.12

Petersen- Høkkelbjerg, N.: Arbejder og bonderåd efter 1. verdenskrig J. T. 26.2

Rafn, Mogens: En sønderjysk skolelæreres tragedie (Salmedigteren Nis Thorum) J. P. 1.6

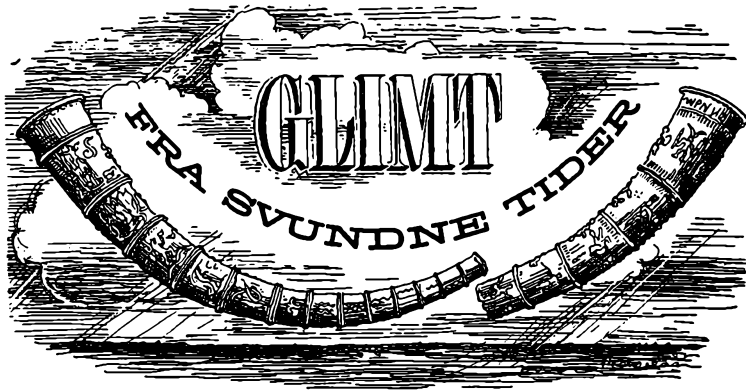
Schmidt, Aug. F.: Fra Mjøl's til Bolderslev Dan. 22.3

Stenz, Chr.: En tysk sønderjyde (Johs Tiedge) J. P. 25.1

Sørensen, H. P.: H. F. Ewald og hans tilknytning til Gram. J. T. 9.7

Sørensen, H. P.: Træk fra Gram i det folkelige røre 1843-48 Dan. 18.5

Svensson, Inger Bjørn: K. Z. leiren i Ladelund J. T. 29.10.

SJÆLDENT NAVN

Åstrup kirkebog, som er en af de ældste i landet, fortæller, at der i 1880 fødtes et drengbarn i sognet, som i dåben fik navnet *Diogenes Abdelrahmen Empedokles Zoroaster Reich*. Drengen med det mærkelige navn levede dog knap en månedstid.

J.L.

EN ÅBENRÅ-SKIPPER

ved navn Peder Christian Kragh, fik ifølge Bergens Borgerbog borgerskab i Bergen i 1815. I »Bergens Adressekontors Efterretninger« meddeltes, at samme skipper omkom på en rejse fra Bergen til Triest med brigskibet »Wibeche« i oktober 1828. Han efterlod 3 ufor sørgede børn og en enke, Anne Hedvig, født Harrje.

J.L.

FØRINGER OPDAGEDE SCORESBYSUND

Ifølge Morten Wormskjold (1783–1845), en dansk videnskabsmand, som bl. a. foretog den første planmæssige botaniske undersøgelse på Grønland, var det en slesvigsk hvalfanger, *Volquard Boon* (1734–1800) fra Boldikum på Før, som allerede den 27. juli 1761 opdagede det farvand, som senere benævnedes Scoresbysund på Grønlands østkyst. Den brede og betydningsfulde fjord fik i stedet for navn efter eng-

lænderen William Scoresby, som i 1823 udgav en bog om sine sejladser og undersøgelser på Grønland, men faktisk burde farvandet hedde Boonsund.

J.L.

LÆRER KALLESENS BREVB OG FRA BOLLERSLEV

I første akt af Den politiske Kandestøber gør Holberg sig lystig over formularer til taler eller breve, der kunne købes »hos Jacob Skole-Mester for 8 Skilling«. Ikke desto mindre trivedes genren fortsat i bedste velgående op gennem tiden og har vel haft sin berettigelse.

I Bjolderup sogns historie nævnes, at lærer Cornelius Kallesen i Bollerslev oversatte et par lærebøger i geografi og historie, men ikke, at han 1828 udgav en »Almindelig Brevbog for Næringsstanden eller Anviisning til selv skriftlig at fremsætte sine Tanker«, trykt hos C. A. Rathje i Åbenrå. Brevene er tildels oversættelser fra »Hamburger allgemeiner Briefsteller«, men sikkert bearbejdet af Kallesen. I al deres pudsig- hed siger de dog noget om datidens omgangsformer. Til fri afbenyttelse gives her et par typiske eksempler på privatbreve fra bogen.

Til en stedse sygelig Moster. Jeg kan ikke udtrykke med Ord, kjere

Moster, hvor meget Deres bedærvelige Sundheds Tilstand gaar mig til Hjerte. Var jeg en Læge, saa vilde jeg anvende al min Kunst, for at hjælpe Dem. For nærværende Tid afholder overvældende Forretninger mig fra, at besøge Dem. Men saasnart jeg nogenledes faaer Tid, vil jeg ile til Dem, for, da jeg desværre intet andet kan gjøre, at bevidne Dem min oprigtige Deeltagelse. Jeg er stedse

Deres hengivne Søstersøn.

Til en Veninde, som besidder mange gode Egenskaber.

Hvo kan see Dem, uden at beundre og elske Dem! Med den rigtigste Tænkemaade veed De at forene alle de Naturgaver, som kan henrive Menneskers Hjerte, og dog er De stedse sig selv liig, ved al retmæssig Bifald De indhøster. Hvo kan høre Deres Stemme, uden at vorde henrykt derved; hvo maa ikke beundre Dem paa Klaveret? Jeg er stolt af, at have en saadan Veninde. Skal jeg aldrig være saa lykkelig, at forandre det ærefulde Navn af Ven, med Navnet af en lykkelig Elsker? Tør jeg ikke haabe, ved Deres Haand at vore fuldkommen lykkelig?

Evig

Deres
trofaste Ven.
HW.

EN TIGGERS SKÆBNE

Den 26. juli 1734 blev der i Haderslev arresteret en tigger¹, som havde forgrebet sig på tiggerfogeden og til trods for, at han gik med krykker, havde forsøgt at løbe bort, da han skulle arresteres.

To dage senere blev han fremstillet i rådstueretten og oplyste, at han hed Philip Sørensen og var 25 år gammel. Han var født i landsbyen Grosser Flehnbeck² ved Kiel. Faderen Andreas Petersen havde tjent som musketer ved det daværende »Kragiische« regiment, men var efter at have fået sin afsked i Åbenrå taget til Odense, hvor han i syv år havde gjort tjeneste som nat-

vægter, og hvor han var død for tre år siden. Moderen havde derefter atter giftet sig.

Da Philip Sørensen var 6-7 år gammel, var han begyndt at krybe omkring på hænder og fødder i en landsby Wegebye³ ved Middelfart. En tiggerdreng, der var kommet fra Fredericia til Middelfart, og som også krøb omkring på alle fire, idet han havde ladet sine ben binde tilbage, men i virkeligheden var frisk og sund, havde undervist ham i, hvorledes han skulle bære sig ad med at krybe omkring som krøbling. Undervisningen foregik på marken, og drengen havde fortalt ham, at han på denne måde kunne tjene flere penge.

Sørensen var efter at have ombundet knæene med klude og til hænderne at have anskaffet sig et par små skamle, som han selv kaldte dem, derefter i syv år krøbet omkring såvel på landet som i Odense.

Han kunne ikke læse et bogstav og havde aldrig været til alters. Hvad angår den dreng, som havde forført ham til dette levned, var hans skelmsstykker blevet afsløret af en urtesamlerske fra Odense for godt tre år siden i Fredericia, hvor Sørensen på det tidspunkt havde opholdt sig. Han var derefter blevet overført til rasphuset i København.

Arrestanten berettede videre, at hans forældre, da han i lang tid og ofte i 16 uger ad gangen var borte fra dem, i begyndelsen intet havde vidst om, at han havde gjort sig til krøbling. Da han endelig kom til Odense, havde han bildt sin mor ind, at han havde fået skaden under en sygdom, og da hun engang for omkring to år siden under en prædiken havde båret ham på sin ryg gennem St. Knuds kirke i Odense, vidste hun ikke andet end, at han virkelig var krøbling.

Sidste forår i såtiden havde han kastet håndskamlene på marken ved Ronnemosgård i Wieslef sogn⁴, fordi han

ikke længere kunne tåle at bruge dem, da han havde mærket, at senerne derved blev ganske stive. Han havde i stedet anskaffet sig en kort krykke og en kort stok, som han støttede sig til og derfor måtte gå krumbøjet. Han foregav nemlig, at det ikke straks havde været ham muligt at rette sig helt op.

For fire dage siden var han sammen med sin stedfar, sin mor, to brødre og en søster samt en ligeledes arresteret kvindespion taget med båd fra Gamburg på Fyn til Stenderup i Tyrstrup herred. Han havde herfor betalt 10 skilling og var endelig taget til Haderslev for at samle almisser. Angående den med tiggerfogeden indtrufne hændelse oplyste Sørensen, at en tiggerske mandag aften var blevet uenig med fogeden foran borgmester Bruns dør, idet hun foregav, at hun havde tilladelse til at tigge, hvilket tiggerfogeden ikke ville tro på. Da hun derefter havde påberåbt sig sin tilladelse, havde fogeden slået hende med sin stok, og Sørensen havde derefter hjulpet hende og havde ligeledes slået tiggerfogeden. Da nu borgmesteren havde tilkaldt bytjeneren, og Sørensen derefter ville løbe bort, var hans forestillelse blevet åbenbart, og han var blevet arresteret.

Den 15. september 1734 faldt rådstuerettens dom, og den blev efter tidens skik hård, vi vil mene umenneskelig hård. Sørensen skulle som velfortjent straf og tugtelse – andre bedragerer til afsky – sættes i jern til karren ved livsvarigt arbejde i en af de kongelige fæstninger.

Olav Christensen

KILDER OG HENVISNINGER:

- 1 Haderslev rådstuearkiv. Rådsprotokollen 1716 –44 (cod 51) pag. 556 ff.
- 2 Gross-Flintbek.
- 3 Formentlig Vejlbj.
- 4 Formentlig Rønnemosegård i Veflinge sogn eller nabosognet Hårslev.

FYSIKUS CASPAR SCHUNCK I ÅBENRÅ

Lægegerningen blev i gammel tid i

Åbenrå som andre steder udøvet af barberer eller kirurger, eventuelt af skarpretteren, først i 1757 kom der en uddannet mediciner til byen, idet der blev udnævnt en fysikus for Åbenrå og Løgumkloster amter. Som første fysikus i Åbenrå udnævntes dr. med. Caspar Schunck, der var født i Flensborg 1710, døbt 15. august, og som døde i Åbenrå den 3. oktober 1782.

Lægen befattede sig imidlertid ikke med kirurgi, der betragtedes som et håndværk, hvorfor kirurgerne fortsatte deres virksomhed, dog nu under tilsyn af den nyudnævnte fysikus. I et brev¹ fra 1796 hedder det om dr. Schunck, at der fortaltes forunderlige ting om ham, som ved forefaldne operationer fandt sig beføjet til at stå kirurgerne bi med råd og dåd, og brevet fortsætter:

»Uden selv at kunne føre den chirurgiske kniv, påtog han sig at bestemme, når, hvor og hvorledes den skulle føres. Han tog, som et øjensvidne har fortalt, almindelig Heisters chirurgie med til den syges bolig, oplæste i patientens nærværelse med myndig røst, hvorledes det til operationen fornødne apparat skulle ordnes, oplæste videre af bogen, hvorledes operationen skulle forrettes, og bad derpå kirurgen at skjere i Jesu navn. Under forretningen såe han afvejlende på operatørens hånd og i Heisters chirurgie, som han bestandig holdt oplagen for sig.«

Vi forstår godt brevskriveren, når han slutter sin beretning med at skrive: »Man kan tænke sig den skræk en sådan exekution må have indjaget den lidende«; men vi forstår også, hvorfor fysikus Caspar Schunck ikke har været særlig populær blandt de syge i by og amt.²

Olav Christensen

KILDER OG HENVISNINGER:

- 1 Physicalsk-oeconomisk og medicochirurgisk Bibliothek for Danmark og Norge 1796, s. 210 f.
- 2 Sjøy Årb 1958, s. 188. (Johan Hvidtfeldt).

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering

**Ta' BUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank ^{1/2}

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

^{1/2} Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/s

VEJLE

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4

Telefon 2 27 03

Boglade ved Kaja Lange Møller

Antikvariat ved M. Møller

HADERSLEV

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/s · VOJENS